

Slikana raspela u ugljanskim crkvama u vizitaciji iz 1579. godine

Emil Hilje

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest umjetnosti
Obala kralja Petra Krešimira IV 2
ehilje@unizd.hr

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 31. 5. 2021.
Prihvaćeno: 8. 11. 2021.
27-526(210.7Ugljan)“1579“

Sažetak

U dijelu teksta vizitacije Augustina Valiera (*Augustinus Valerius*) iz 1579. godine, koji se odnosi na crkve otoka Ugljana, u devet ugljanskih crkava zabilježeno je postojanje slikanog raspela, a u dvije njegovo odsustvo. Tako velika količina u prvi mah izgleda neobično jer se u ostalom dijelu vizitacije Zadarske nadbiskupije slikana raspela spominju tek sporadično. No, po svemu sudeći, ta razlika ne proizlazi iz toga što su upravo ugljanske crkve bile bogatije opremljene od drugih, nego je vjerojatnije da specifičnost vizitacije otoka Ugljana proistječe iz toga što je nije obavljao sam Augustin Valier, nego njegov pomoćnik koji je zacijelo radio po nekoj drukčijoj šablona koja je uključivala i taj dio crkvene opreme. Na temelju zabilježene količine na otoku Ugljanu moguće je zaključiti da je slikano raspelo i drugdje bilo redovit dio opreme srednjovjekovnih seoskih crkava.

Glavne riječi: Vizitacije, Augustin Valier, crkva, otok Ugljan, slikana raspela, Zadarska nadbiskupija, srednji vijek

Apostolske vizitacije Augustina Valiera (*Augustinus Valerius*) iz 1579. i Mihovila Priulija (*Michael Priolus*) iz 1603. godine već duže predstavljaju dragocjen izvor za poznavanje nekadašnjeg bogatstva umjetničke opreme srednjovjekovnih crkava u Dalmaciji. Brojni su autori u različitim prilikama i kontekstu koristili ili citirali pojedine dijelove tih vizitacija,¹ pa su podaci koji se u njima nalaze u više navrata korišteni i u povijesnoumjetničkim istraživanjima.

Ovom prilikom osvrnut ćemo se tek na dio Valierove vizitacije,² onaj koji se

1 Općenito o apostolskim vizitacijama i njihovu korištenju u hrvatskoj historiografiji vidi u: Jadranka Neralić, „Apostolske vizitacije u Fondu *Congregazione Vescovi e Regolari* Vatikanskog tajnog arhiva“, *Tridentska baština. katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, ur. Z. Blažević, L. Pejić Poje (Zagreb: Matica hrvatska – Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu – Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, 2016.)

2 Pojedini izvaci iz Valierove vizitacije već se dugo koriste u stručnoj literaturi. S obzirom na brojnost podataka koji se odnose na umjetnička djela, bez obzira na sažetost izričaja kojima ih se definira, zacijelo bi bilo korisno publicirati cjelovit tekst. Do tada, kao ilustracija načina na koji vizitator donosi podatke o pojedinoj crkvi, za one manje može poslužiti ispis vizitacije dominikanske crkve

odnosi na crkve otoka Ugljana,³ koji ponešto odstupa od uobičajene šablone opisivivanja seoskih crkvice, ali upravo time pruža svjedočanstvo o brojnosti slikanih raspela kao jednog od bitnih elemenata umjetničke opreme.

Na području otoka Ugljana u srednjem su vijeku postojale dvadeset tri crkve: sv. Marije kod Kukljice, sv. Pavla i sv. Jerolima u Kukljici, sv. Pelegrina i sv. Lovre u Kalima, sv. Mihovila i sv. Martina kod Preka, sv. Ivana i sv. Andrije u Preku, sv. Pavla na Galevcu, sv. Petra u Poljani, sv. Eufemiji i sv. Grgura u Sutomiščici, sv. Lovre i *Crkvina* u Lukoranu, sv. Hipolita i Kasijana, Svih svetih, sv. Kuzme i Damjana, sv. Marije, sv. Jerolima i sv. Apolinara u Ugljanu, sv. Ivan Krstitelja u Mulinama te sv. Petra Mučenika u Velom Ždrelcu.⁴ Dakako, tijekom vremena neke su od njih napuštene i uništene, a neke sagrađene, tako da nisu sve u isto vrijeme bile u funkciji. No, sve su one, po onodobnim običajima, bile opskrbljene slikama ili kipovima na oltarima te nužnom liturgijskom opremom.

Premda su u prohujalim vremenima umjetnička djela koja su ukrašavala ugljanske crkve mahom nestala, upravo s Ugljana potječu dva iznimno značajna i reprezentativna srednjovjekovna slikarska djela: „Ugljanski triptih”⁵ i „Ugljanski poliptih”⁶. Također, arhivska svjedočanstva potvrđuju postojanje još nekih važnih radova, poput poliptiha što ga je za crkvu sv. Pavla u Kukljici 1412. godine izradio najistaknutiji zadarski gotički slikar Menegelo Ivanov de Canali, slikanog raspela u crkvi sv. Lovre u Kalima, koje je isti majstor potpisao 1427. godine⁷ te raskošnog poliptiha koji je 1510. godine naručen za crkvu sv. Lovre u Lukoranu od slikara Nikole Brazza.⁸

Sv. Križa na Čiovu kod Trogira (Stjepan Krasić, „Dominikanski samostan sv. Križa na Čiovu (1432.-1852.)“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 31 (1991), 85-86.), a za veće opis šibenske katedrale (Stjepan Krasić, „Dva priloga o Jurju Dalmatincu“, *Arhivski vjesnik* 17-18 (1974-75), 302-306.).

3 Dio podataka iz Valierove vizitacije otoka Ugljana objavio je A. R. Filipi (Amos Rube Filipi, „Kretanje broja stanovništva zadarskih otoka“, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 4-5 (1959), 307.).

4 Opširnije o tim crkvama vidi u: Emil Hilje, Sofija Sorić, „Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva na Ugljanu“, *Toponimija otoka Ugljana*, ur. Vladimir Skračić (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2007.), 101-131.

5 Opširnije o toj umjetnini vidi u: Emil Hilje, „Ugljan Triptych after the Restoration“, *Hortus artium medievalium* 4 (1998); Emil Hilje, *Gotičko slikarstvo u Zadru* (Zagreb: 1999.), 173-174. i Emil Hilje, Radoslav Tomić, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Slikarstvo* (Zadar, 2006.), 125-131. (s popisom relevantne literature).

6 Opširnije o toj umjetnini vidi u: Hilje, *Gotičko slikarstvo*, 102-110. i Hilje, Tomić, *Umjetnička baština*, 170-179. (s popisom relevantne literature).

7 Hilje, *Gotičko slikarstvo*, 55, 56, 209.

8 Kruno Prijatelj, „Novi podaci o zadarskim slikarima XIV-XVI stoljeća“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 13 (1961), 108; Giuseppe Praga, *Documenti per la storia dell'arte a Zara dal Medioevo al Settecento* (Trascrizione, registi e note a cura di Maria Walcher) (Trieste: 2005.), 311-312.

Toj grupi srednjovjekovnih slikarskih radova na ovom mjestu želimo dodati podatke o još osam slikanih raspela koja se spominju u apostolskoj vizitaciji Augustina Valiera iz 1579. godine i time dopuniti predodžbu o umjetničkim djelima koja su nekada ukrašavala ugljanske crkve.

Slikana raspela predstavljaju jednu od dviju najzastupljenijih tipoloških grupa srednjovjekovnog slikarstva u Dalmaciji. Iako u ukupnom fondu sačuvanih slikarskih djela iz vremena gotike prevladavaju slikani poliptisi (ili njihovi sačuvani dijelovi), množina sačuvanih slikanih raspela jasno svjedoči i o njihovoj nekadašnjoj brojnosti i rasprostranjenosti.⁹ U monografiji posvećenoj tom fenomenu, koja je još uvijek temeljno djelo za poznavanje ukupnosti onodobne produkcije, profesor Grgo Gamulin definirao je njihovu ulogu i mjesto u crkvenim prostorima: „Takvo raspelo najčešće je bilo usađeno u sredinu oltarne pregrade, dok je ova još postojala, ili na oltaru, ili je visjelo u trijumfalnom luku, ili je stajalo uzdignuto u sredini glavne lađe. ... Zvalo se trijumfalno raspelo ili raspelo kora, jer je kasnije uglavnom stajalo na pregradi koja je dijelila kor od središnje lađe, a gdje je pregrada (pergula) bila pretvorena u lektorij, raspelo se dizalo na njemu. No veoma često, osobito u sjevernoj Italiji, raspelo se nalazilo obješeno u trijumfalnom luku ili na apsidalnoj gredi.”¹⁰

Od sedamnaest srednjovjekovnih slikanih raspela obrađenih u navedenoj monografiji četrnaest ih potječe iz gradskih crkava, a tek tri iz manjih seoskih crkava (raspelo iz župne crkve u Segetu kod Trogira, ono iz crkve Gospe od Prizidnice na Čiovu kod Trogira i ono iz samostana sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu na Pašmanu), pa se dobija dojam da su ona namijenjena gradskim crkvama bila ne samo veća i raskošnije opremljena nego i znatno brojnija od onih u skromnim seoskim crkvama.

Međutim, ako pretpostavimo da je slikano raspelo u trijumfalnom luku u neko doba postalo više ili manje obavezan dio opreme svih crkava, moglo bi se zaključiti da je ukupna količina tih manjih seoskih raspela bila čak i veća od one iz gradskih crkava.

Takvo mišljenje potvrđuje dio apostolske vizitacije Augustina Valiera iz 1579. godine koje se odnosi na crkve otoka Ugljana,¹¹ a koji otkriva ne samo učestalost

9 Sticajem okolnosti, ostatci gotičkog zidnog slikarstva, za razliku od onoga na suprotnoj obali Jadrana ili onoga na području Istre, u Dalmaciji su vrlo skromni, makar postoje naznake da je bilo znatno razvijenije i prisutnije nego bi se to na osnovi sačuvanih fragmenata moglo zaključiti (Emil Hilje, „Bilješke o zidnom slikarstvu u Zadru koncem 14. i početkom 15. stoljeća”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 29, 16 (1990.).

10 Grgo Gamulin, *Slikana raspela u Hrvatskoj* (Zagreb: 1983.), 7; Za ilustraciju svih mogućih varijanti i izgleda slikanih raspela još uvijek su najprikladniji priručnici knjige Edward Garrison, *Italian Romanesque Panel Painting* (Firenze: 1949.) i Evelyn Sandberg-Vavala, *La croce dipinta italiana e l'iconografia della Passione* (Verona: 1929.); O ulozi tih raspela u crkvenom prostoru vidi u: Donal Cooper, „Projecting presence: the monumental cross in the Italian church interior” *Presence: The Inherence of the Prototype within Images and Other Objects*, ur. R. Maniura, R. Shepherd (Aldershot: 2006.).

11 Svi ispisi iz Valierove vizitacije (*Visitatio Iadrensis*, fol. 1-111) preuzeti su s mikrofilma ZM 67b-

nego, po svemu sudeći, gotovo redovitu prisutnost tog dijela crkvene opreme. Naime, vizitatorov je pomoćnik,¹² obilazeći ugljanske crkve, ta raspela bilježio kao obvezan dio crkvene opreme te ujedno određivao da se postave tamo gdje su nedostajala. Na području otoka Ugljana vizitator je 1579. godine zabilježio sljedeće:

- u crkvi sv. Pavla u Kukljici: „... *cum cruce et crucifixo picto in frontespicio...*” (fol. 81r)
- u crkvi sv. Pelegrina u Kalima: „... *sine cruce...*” (fol. 81v)
- u crkvi sv. Lovre u Kalima: „... *cum cruce in frontespicio, crucifixum pictum habente cum subscriptione tenoris: MCCCCXXVII adi p(rimo) magio maistro Menegello pinxit...*” (fol. 82r)¹³
- u crkvi sv. Pavla na otočiću Galevcu kod Preka: „... *cruce in frontespicio cum crucifixo picto affixa in trabo decenti...*” (fol. 82v)
- u crkvi sv. Eufemije u Sutomišćici: „... *cum crucifixo in frontespicio...*” (fol. 84r),
- u crkvi sv. Lovre u Lukoranu: „... *habet... et crucifixum in frontespicio pictum in cruce lignea...*” (fol. 85r)
- u crkvi sv. Hipolita u Ugljanu: „... *habet... et crucem in frontespicio cum crucifixo picto...*” (fol. 86v)
- u crkvi sv. Marije u Ugljanu: „... *Habet... crucifixum in frontespicio...*” (fol. 87r)
- u crkvi sv. Jeronima u Ugljanu: „... *cum... crucifixo in frontespicio...*” (fol. 88r)
- u crkvi Svih svetih u Ugljanu: „... *cum cruce in frontespicio cum crucifixo picto...*” (fol. 89r)
- u crkvi sv. Kuzme i Damjana u Ugljanu: „... *sine crucifixo...*” (fol. 89r).

11, koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu (dostupni i na serveru Državnog arhiva u Zadru). Vizitacija otoka Ugljana nalazi se na folijama 80v-89v.

12 Augustin Valier je u svom vizitatorskom pohodu sa sobom vodio čitavu ekipu od jedanaest ljudi, između ostalih i „dva pomoćna vizitatora koji su vizitirali raštrkane župe izvan gradskih središta” (Dubravko Knežić, „Samostan i crkva paških benediktinki u apostolskim vizitacijama (1579. – 1625.) Crkva i samostan paških benediktinki – Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa održanog u Pagu 25. rujna 2004. godine posvećen uspomeni opatice Gertrude Magaš (Pag: 2010.), 63.). Vizitaciju zadarskih otoka i priobalja obavili su Askanije Randolo (*Ascanus Randolus*) i Lovro Albertino (*Laurentius Albertinus*) od 5. do 8. svibnja 1579. godine (*Visitatio Iadrensis, Visitatio diocesis Iadrensis*, fol. 61v).

13 Ispis navedenog dijela Valierove vizitacije objavio je Amos Rube Filipi, uz objašnjenje „da se na pročelju crkve s. Lovre nalazi križ sa naslikanim propetim” (Filipi, „Kretanje broja stanovništva”, 307.). Vjerujem da je razlog tome ne samo tumačenje riječi *frontespicio* kao oznake za pročelje nego i mjesto tog dijela teksta uz opis vanjštine, a ne uz opis unutrašnjosti i oltara crkve. Takvo sam objašnjenje već odbacio jer se riječ *frontespicio* doista koristila za trijumfalni luk (Hilje, „Bilješke o zidnom slikarstvu”, 245., bilj. 19.; Hilje, *Gotičko slikarstvo*, 88., bilj. 125.). U kontekstu svih ovdje navedenih ispisa iz kojih je razvidno da je *crucifixum* nešto što se vješa o *frontespicio*, a ponegdje i sasvim jasno definiran kao *pictum in cruce lignea*, očito je da spominjanje raspela uz opis vanjštine ili ponegdje prozora i popločenja proizlazi prvenstveno iz toga što se to veže uz opći status crkve, pa smatram da je eventualne dvojbe o nekavim freskama na pročeljima moguće sasvim otkloniti.

Dakle, u devet ugljanskih crkava zabilježeno je postojanje slikanog raspela, a u dvjema njegovo odsustvo. Što se tiče ostalih crkava, vizitator je obišao crkvu sv. Jerolima u Kukljici, koju je pronašao djelomično porušenu i bez vrata (fol. 81v), crkvu sv. Petra u Poljani, također djelomično porušenu (fol. 83v), i privatnu kapelu (oratorij) sv. Marije u Lukoranu (fol. 86r-86v).¹⁴ Za porušenu crkvu sv. Petra u Velom Ždrelcu i za oratorij sv. Ivana u Mulinama, za koji kaže da je podignut *more greco*, odredio je da se postave križevi kao oznaka mjesta (fol. 89v).

Vizitator uopće ne spominje crkvu sv. Marije u Ždrelcu¹⁵ i crkvu sv. Grgura u Sutomišćici, a iz nekog, ne baš jasnog razloga preskočio je crkve sv. Mihovila na brdu te sv. Ivana u Preku koje su u to doba potpadale pod župu Sutomišćicu.¹⁶ Također, ne spominje ni crkve sv. Martina i sv. Andrije u Preku koje su u to doba možda već bile sasvim zaboravljene.¹⁷

Kad dio vizitacije koji se odnosi na otok Ugljan usporedimo s ostalim dijelom teksta koji se odnosi na Zadar i njegovo područje, upravo po tom segmentu, spominjanju trijumfalnih raspela, vizitacija Ugljana pokazuje bitnu razliku. Naime, u većini vizitiranih crkava nema ni riječi o tim raspelima, pa se stječe dojam da ih i nije bilo. Ipak, pritom treba imati na umu opće ciljeve apostolskih vizitacija¹⁸ pri čemu je naglasak bio na uređenju oltara i liturgijskoj opremi, a slikana raspela u trijumfalnim lukovima spominjana su tek usput, i to u okviru dijela vizitacije koji se ticao općeg statusa crkava, zajedno sa stanjem krova, prozorima, zvonima i popločenjem.¹⁹ To je zacijelo i razlog što nisu sustavno spominjana, nego su se vjerojatno podrazumijevala, posebice u bogato opremljenim zadarskim gradskim crkvama.²⁰

14 To je vjerojatno ona koju danas nazivaju *Crkvina*.

15 Tu crkvu nalazimo spomenutu u Priulijevoj vizitaciji (Filipi, „Kretanje broja stanovništva”, 305.), a postojala je još od 14. stoljeća (Hilje, Sorić, „Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva”, 128.), pa nije jasno zašto ju je vizitator preskočio.

16 Vizitator Mihovil Priuli je 1603. godine zabilježio u sklopu župe Sutomišćice i crkvu sv. Grgura te crkve sv. Mihovila na brdu i sv. Ivana u Preku (Filipi, „Kretanje broja stanovništva”, 308.).

17 Crkvama sv. Martina i sv. Andrije u Preku vjerojatno se do konca 16. stoljeća godine izgubio svaki trag – nisu spomenute ni u Priulijevoj vizitaciji.

18 Opširnije o tome vidi u: Tea Perinčić, Prilog istraživanju apostolskih vizita Agostina Valiera u dalmatinskim i istarskim biskupijama, *Povijesni prilozi* 17 (1998.) i Neralić, „Apostolske vizitacije u Fondu *Congregazione*”, 176-186.

19 Osim u dijelu vizitacije koji se odnosi na otok Ugljan spomen postojećih trijumfalnih raspela nalazimo u vizitaciji triju pašmanskkih crkava (sv. Tome u Tkonu, sv. Mihovila u Nevidanima i sv. Luke u Banju). U drugim je slučajevima na zadarskom otočju uglavnom navedeno samo gdje raspela nema pa vizitator određuje da se postavi (župna crkva na Olibu, crkve sv. Kuzme i Damjana u Brbinju na Dugom otoku i sv. Petra na Sestrungju), a osobito je zanimljiv slučaj crkve sv. Andrije na Vrgadi gdje vizitator uočava da je umjesto slikanog raspela na njegovo mjesto postavljen obojani križ (... *sine crucifixo in frontespicio, habet crucem tamen ligneam pictam loco crucifixi* ..., fol 73v).

20 Čini se neobičnim da vizitator uopće ne spominje poznato reljefno oslikano raspelo iz samostana sv. Frane ni ono koje se do Drugoga svjetskog rata nalazilo u crkvi sv. Marije ni ono koje i danas

Stoga ne treba zaključiti da je upravo Ugljan obilovao slikanim raspelima, a da ih drugdje nije bilo, nego je vjerojatnije da specifičnost vizitacije otoka Ugljana proistječe iz toga što je nije obavljao sam Augustin Valier, nego njegov pomoćnik koji je, po svemu sudeći, radio po nekoj drukčijoj šablona koja je uključivala i taj dio crkvene opreme.

Ipak, na temelju zabilježene količine na otoku Ugljanu moguće je zaključiti da je slikano raspelo i drugdje bilo redovit dio opreme seoskih crkava, pa bi nekadašnji ukupan broj srednjovjekovnih slikanih raspela u seoskim crkvama na području Zadarske nadbiskupije, uzevši pritom u obzir i to da je ponegdje nedostajalo, trebalo procijeniti na stotinjak različitih primjera. Iako smo u načelu svjesni da su sačuvane srednjovjekovne umjetnine tek skroman ostatak onoga što je nekada postojalo, stvarni razmjeri i količina izgubljenih djela, osobito kad su u pitanju slike, otkrivaju dramatično pustošenje. Dijelom je to bez sumnje posljedica toga da slikana raspela nisu imala onaj status koji su tijekom srednjeg vijeka, ali i tijekom kasnijih razdoblja, uživale štovane slike Bogorodica,²¹ niti izazivala onu vrstu bliskosti koju su vjernici osjećali u odnosu na drvorezbarena raspela na oltarima koja su im fizički bila bliža, a često i proglašavana čudotvornima. Stoga je i njihovu čuvanju, a vjerojatno i spašavanju u uvjetima ratne ugroženosti, bilo posvećivano manje pažnje, pa su na koncu i sačuvana u znatno manjem broju od oltarnih slika i kipova. Tako je od ukupnog broja raspela koja su nekad krasila male seoske crkve na području Zadarske nadbiskupije sačuvano tek jedno – poznato „Tkonsko raspelo”²² koje ipak može poslužiti kao reprezentativan uzorak i ilustracija vrste i tipa raspela koja su nekada stajala u trijumfalnim lukovima većine ruralnih crkava.²³

Što se pak tiče samoga otoka Ugljana, navedeni podaci otkrivaju pravo bogatstvo srednjovjekovnih slikarskih djela.²⁴ Da su kojim slučajem sva sačuvana, sku-

visi u trijumfalnom luku crkve sv. Mihovila (vidi u: Hilje, Tomić, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije*, 92-99.). Također, ne spominje ni veliko Catarinovo slikano raspelo u crkvi sv. Dominika (vidi u: Ivo Petricioli, „Jedno Catarinovo djelo u Zadru?“, *Peristil*, 8-9, (Zagreb: 1965-66.), 60.), osim ako se na njega ne odnosi spomen slikanog raspela (*crucifixum pictum*) na oltaru Sv. Kriza (fol. 40v), ali niti ono za koje znamo da ga je slikar Menegelo načinio za crkvu sv. Stjepana (Hilje, *Gotičko slikarstvo*, 55.). Po svemu sudeći, ni jedna gradska crkva nije bila bez slikanog raspela, pa je vizitator to jednostavno podrazumijevao i stoga nije niti ulazilo u žarište njegova interesa, usmjerena prvenstveno prema predmetima i potrepštinama vezanima uz liturgiju.

21 Opširnije o fenomenu štovanja slika Bogorodice s Djetetom vidi u: Zoraida Demori Staničić, *Javni kultovi ikona u Dalmaciji* (Split-Zagreb: 2017.)

22 Opširnije o toj umjetnini vidi u: Hilje, *Gotičko slikarstvo*, 69-72. i Hilje, Tomić, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije*, 155-160 (s popisom relevantne literature).

23 Upravo je autor „Tkonskog raspela”, Menegelo Ivanov de Canali, bio potpisan na slikanom raspelu iz crkve sv. Lovre u Kalima. Opširnije o identifikaciji i opusu Ivana Menegelova de Canali vidi u: Hilje, *Gotičko slikarstvo*, 51-91.

24 Uz ona već spomenuta, tom bi kompleksu trebalo pribrojiti i nekoliko djela koja vizitator označava terminom *‘palla ueteri’* ili *‘icona ueteri’*, što se najvjerojatnije odnosilo na srednjovjekovne slike. Čak

pljena na jedno mjesto, na nekoj izložbi ili u muzeju, predstavljala bi umjetničku zbirku kakvom bi se ponosile i daleko razvijenije sredine.

IZVORI I LITERATURA:

Arhivski izvori:

Archivio Apostolico Vaticano (Vatikan)

Valierova vizitacija Zadarske nadbiskupije 1579. godine

Literatura :

Demori Staničić, Zoraida. *Javni kultovi ikona u Dalmaciji*. Split-Zagreb: 2017.

Gamulin Grgo. *Slikana raspela u Hrvatskoj*. Zagreb: 1983.

Garrison Edward, *Italian Romanesque Panel Painting*. Firenze: 1949.

Hilje, Emil. *Gotičko slikarstvo u Zadru*. Zagreb: 1999.

Hilje, Emil; Tomić Radoslav, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Slikarstvo*. Zadar: 2006.

Praga Giuseppe. *Documenti per la storia dell'arte a Zara dal Medioevo al Settecento*. Trieste: 2005.

Sandberg-Vavala, Evelyn. *La croce dipinta italiana e l'iconografia della Passione*. Verona: 1929.

Prilozi u knjigama/zbornicima radovima:

Neralić, Jadranka. „Apostolske vizitacije u Fondu *Congregazione Vescovi e Regolari* Vatikanskog tajnog arhiva“. *Tridentska baština. katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama*, ur. Z. Blažević, L. Pejić Poje, Zagreb: Matica hrvatska – Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu – Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, 2016.

dvije takve nalazile su se u crkvi sv. Jeronima u Ugljanu, uz onu koju je označio kao ‘*palla decenti*’ (fol. 88r), zacijelo poznati „Ugljanski poliptih“, pa su se, uključujući i slikano raspelo, samo u toj jednoj crkvi nalazile čak četiri srednjovjekovne slike. Također, možemo tek nagađati kako je mogla izgledati slika koju je vizitator zatekao u ruševnoj crkvi sv. Petra u Poljani, a koju je označio terminom *icona de Flandria* (fol. 83v).

Hilje, Emil; Sorić Sofija. „Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva na Ugljanu“. *Toponimija otoka Ugljana*, ur. Vladimir Skračić, 101-131, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2007.

Cooper, Donal. „Projecting presence: the monumental cross in the Italian church interior“. *Presence: The Inherence of the Prototype within Images and Other Objects*, ur. R. Maniura, R. Shepherd, Aldershot: 2006.

Knežić, Dubravko. „Samostan i crkva paških benediktinki u apostolskim vizitacijama (1579. – 1625.)“. *Crkva i samostan paških benediktinki – Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa održanog u Pagu 25. rujna 2004. godine posvećen uspomeni opatice Gertrude Magaš*, 63. Pag: 2010.

Prilozi u periodičkim publikacijama:

Hilje, Emil. „Bilješke o zidnom slikarstvu u Zadru koncem 14. i početkom 15. stoljeća“. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 29 (16) (1990.).

Hilje, Emil. „*Ugljan Triptych* after the Restoration“. *Hortus artium medievalium* 4 (1998).

Krasić, Stjepan. „Dva priloga o Jurju Dalmatincu“. *Arhivski vjesnik* 17-18 (1974-75), 301-307.

Krasić, Stjepan. „Dominikanski samostan sv. Križa na Čiovu (1432.-1852.)“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 31 (1991), 79-94.

Petricioli, Ivo. „Jedno Catarinovo djelo u Zadru?“. *Peristil*, 8-9 (1965/66), 57-62.

Prijatelj, Kruno, „Novi podaci o zadarskim slikarima XIV-XVI stoljeća“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 13 (1961), 96-113.

Rube Filipi, Amos. „Kretanje broja stanovništva zadarskih otoka“. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 4-5 (1959).

The scenes of the crucifixion painted in churches on the island of Ugljan during Visitations in 1579

Summary

The apostolic visitations of Augustinus Valerius from 1579 and Michael Priolus from 1603 have long been a valuable source for knowledge of the former richness of the artistic equipment of the medieval churches in Dalmatia. The article analyses only a part of Valerius' visitation, the one referring to the churches of the island of Ugljan, which deviates somewhat from the usual pattern of describing village churches, but provides evidence of the number of painted crucifixes, as one of the essential elements of artistic equipment.

In the text of the visitation, the existence of a painted crucifix was noted in nine churches in Ugljan, and its absence in two churches. When we compare the part of the visitation that refers to the island of Ugljan with the rest of the text, the one that refers to Zadar and its area, precisely in terms of mentioning the triumphal crucifixes, the visitation of Ugljan shows an important difference.

Namely, in most of the churches visited, there is no mention of crucifixes, so the impression is that they did not exist there. However, the general goals of the apostolic visitations should be borne in mind, with the emphasis on the arrangement of the altar and liturgical equipment, and the painted crucifixes in the triumphal arches were only mentioned incidentally, as part of the visitation concerning the general status of the churches, along which the condition of the roof, windows, bells and paving. This is probably the reason why they were not systematically mentioned, but were probably taken for granted, especially in the richly equipped Zadar city churches. Therefore, it should not be concluded that Ugljan abounded in painted crucifixes, and that they did not exist elsewhere, but it is much more likely that the specificity of the visit to the island of Ugljan stems from the fact that it was not performed by Augustin Valier himself, but by his assistant who, by all accounts, worked according to a different pattern, which included that piece of church equipment. And based on the recorded quantity on the island of Ugljan, it is possible to conclude that the painted crucifix was a regular part of the equipment of village churches elsewhere, so the total number of medieval painted crucifixes in rural churches in the Zadar archdiocese, considering the fact that it was missing in some places, it could be estimated at about a hundred different examples.

Keywords: Visitations, Augustinus Valerius, church, island of Ugljan, painted crucifixes, Zadar Archdiocese, Middle Ages.